

ΒΑΣΙΛΗΣ Γ. ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ

ΟΙ ΟΡΕΙΝΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ
ΤΗΣ
ΒΟΡΕΙΑΣ ΠΙΝΔΟΥ

ΣΤΟΝ ΑΠΟΗΧΟ ΤΗΣ ΜΑΚΡΑΣ ΔΙΑΡΚΕΙΑΣ

ΠΛΕΘΡΟΝ

ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ / ΤΟΠΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Ο Βασίλης Γ. Νιτσιάκος γεννήθηκε στην Αετομηλίτσα Ιωαννίνων το 1958. Σπούδασε Φιλολογία, Λαογραφία και Κοινωνική Ανθρωπολογία στα πανεπιστήμια Ιωαννίνων, Leeds και Cambridge της Αγγλίας. Το 1986 αναγορεύτηκε διδάκτωρ του πανεπιστημίου του Cambridge. Από το 1989 διδάσκει Λαογραφία στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

ΟΙ ΟΡΕΙΝΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ
ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΑΣ ΠΙΝΔΟΥ
ΣΤΟΝ ΑΠΟΗΧΟ ΤΗΣ
ΜΑΚΡΑΣ ΔΙΑΡΚΕΙΑΣ

Σειρά: Λαϊκός πολιτισμός / τοπικές κοινωνίες
Διευθυντής Σειράς: Στάθης Δαμιανάκος

© Βασίλης Γ. Νιτσιάκος
και
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΛΕΘΡΟΝ – Λουκάς Ρινόπουλος
Μασσαλίας 20α, 106 80 Αθήνα, τηλ.: 36.41.260, fax: 36.45.057

ISBN 960-348-018-5

ΒΑΣΙΛΗΣ Γ. ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ

ΟΙ ΟΡΕΙΝΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ
ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΑΣ ΠΙΝΔΟΥ

ΣΤΟΝ ΑΠΟΗΧΟ ΤΗΣ ΜΑΚΡΑΣ ΔΙΑΡΚΕΙΑΣ

ΠΛΕΘΡΟΝ

ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ / ΤΟΠΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΝΑΣ

ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ A 32085

ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 15-12-95

ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ. 398.094 953 WIT

Κωδ. Εξ: 6776

Στους γονείς μου
Γιώργο και Βασιλική

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Πρόλογος	11
Αντί εισαγωγής	15
Η κτηνοτροφική κοινότητα: Οικολογική προσαρμογή, σχέσεις παραγωγής και κοινωνική συγκρότηση – Το παράδειγμα της Αετομηλίτσας	37
Από την κοινωνιοδημογραφική αποσύνθεση στη συμβολική ανασυγκρότηση και τη διαχείριση της κοινωνικής μνήμης – Η περίπτωση της Πυρσόγιαννης	79
Παράρτημα Α'	119
Παράρτημα Β'	127
Παράρτημα Γ'	131
Χορός και συμβολική έκφραση της κοινότητας – Το παράδειγμα του χορού στο Κίνικ' (Περιβόλι Γρεβενών)	133
Οι κοινότητες της βόρειας Πίνδου σήμερα	151
Παράρτημα	195
Βιβλιογραφία	217
Ευρετήριο εννοιών	223
Ευρετήριο ονομάτων	233

Πρόλογος

Ήταν άνοιξη του 1980, όταν πρωτοδιάβασα τα *Αγροτικά* του Κ.Δ. Καραβίδα. Από τότε η κοινότητα μου έγινε έμμομη ιδέα. Ήταν μια πραγματικότητα που την είχα ζήσει, ένα προσωπικό μου βίωμα, που με το χρόνο και τις σπουδές μου έγινε και εννοιολογικό εργαλείο· ένας «ιδεότυπος» χρήσιμος για τη μελέτη του λαϊκού πολιτισμού.

Σ' όλη αυτή τη διαδρομή μέχρι σήμερα, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, ασχολήθηκα τόσο θεωρητικά όσο και εμπειρικά με το θέμα, πράγμα που με έκανε κάποια στιγμή να νιώσω ότι έχει διαμορφωθεί ένα corpus μελετών-κειμένων με κάποια συνέχεια και συνοχή. Είναι κείμενα που γράφτηκαν σε διαφορετικές χρονικές στιγμές και για διαφορετικούς σκοπούς, με αποτέλεσμα να είναι διαφορετικά και ως προς τη γραφή. Τα συνδέει πάντως ο κοινός άξονας αναφοράς, που είναι η έννοια και η πραγματικότητα της κοινότητας. Πρόκειται για κείμενα δημοσιευμένα και μη, παλιά και καινούργια, που στη νέα τους «θέση» αποκτούν μια άλλη λειτουργικότητα. Η σειρά με την οποία παρουσιάζονται εδώ δεν είναι εκείνη με την οποία γράφτηκαν, γι' αυτό χρειάζεται να πούμε δυο λόγια για το καθένα.

Το πρώτο κείμενο, που τιτλοφορείται «αντί εισαγωγής», γράφτηκε με αφορμή ένα συνέδριο για την κοινότητα, όπου και διαβάστηκε ένα μικρό τμήμα του. Πρόκειται για το συνέδριο «Αναζητώντας την Κοινότητα», που οργανώθηκε από την Εταιρεία Κοινοτικών Μελετών «Κωνσταντίνος Καραβίδας» στην Αθήνα (Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν), στις 19 και 20 Δεκεμβρίου 1992. Το κείμενο αυτό δουλεύτηκε αρκετά στη συνέχεια για να πάρει τη μορφή με την οποία παρουσιάζεται εδώ.

Το δεύτερο κείμενο αποτελεί ανάπλαση κάποιων τμημάτων της διδακτορικής μου διατριβής που εκπονήθηκε στο Πανεπιστήμιο του

Cambridge (1982-85). Το πρώτο του τμήμα δημοσιεύτηκε στα ιταλικά στο περιοδικό *Quaderni Storici* 81(1992) με τίτλο «Adattamento ecologico e regolamentazione dell' accesso al pascolo comune tra i pastori Valacchi della Grecia», ενώ το δεύτερο αποτέλεσε εισήγηση στο επιστημονικό συνέδριο «Ήπειρος: Κοινωνία – Οικονομία 15ος – 20ός αι.», που έγινε στα Γιάννινα (4-7-1985).

Το τρίτο κείμενο γράφτηκε στο πλαίσιο μιας άλλης ερευνητικής μου συνεργασίας, αυτή τη φορά με το Ε.Κ.Κ.Ε και το C.N.R.S. της Γαλλίας. Πρόκειται για το πρόγραμμα «Analyses Localisées du Changement Social» (Επιτόπιες Αναλύσεις του Κοινωνικού Μετασχηματισμού), που εκπονήθηκε κατά το χρονικό διάστημα 1986-89 υπό τη διεύθυνση των Η. Mendras και Στ. Δαμιανάκου. Δημοσιεύεται επίσης στο συλλογικό τόμο των Στ. Δαμιανάκου, Ε. Ζακοπούλου, Χ. Κασίμη και Β. Νιτσιάκου, *Τρία χωριά της Ηπείρου: Μνήμη, Εργασία και Εξουσία*, Αθήνα: Πλέθρον, 1995.

Το τέταρτο κείμενο είναι κι αυτό προϊόν εμπειρικής επιτόπιας έρευνας και γράφτηκε με τη βοήθεια του τότε φοιτητή μου Στέργιου Λαϊτσου, ο οποίος κατάγεται από την κοινότητα στην οποία αναφέρεται το άρθρο. Το κείμενο αυτό γράφτηκε με αφορμή ένα συνέδριο για τον παραδοσιακό χορό, διαβάστηκε όμως για πρώτη φορά ως εισήγηση στο πλαίσιο σειράς διαλέξεων που οργάνωσε το Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν με γενικό τίτλο «Ο Κόσμος των Εθίμων» (10 Δεκ. 1993). Δόθηκε επίσης για δημοσίευση στο συλλογικό τόμο *Χορός και Κοινωνία* (έκδοση του Πνευματικού Κέντρου του Δήμου Κόνιτσας).

Το τελευταίο κείμενο είναι προϊόν μιας ευρύτερης έρευνας στο χώρο της Πίνδου, που ανέθεσε το ΥΠΕΧΩΔΕ στο Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας. Η έρευνα αυτή έγινε κατά τα έτη 1991-93 και έφερε το γενικό τίτλο «Οικολογική – Χωροταξική Μελέτη Ορεινών Οικοσυστημάτων Βόρειας Πίνδου». Το τμήμα της μελέτης που παρουσιάζεται εδώ εκπονήθηκε με τη συνεργασία του Μιχάλη Αράπογλου, διδάκτορα Κοινωνικής και Οικονομικής Γεωγραφίας.

Πολλοί άνθρωποι συνέβαλαν κατά καιρούς και με διάφορους τρόπους στη συγγραφή των κειμένων αυτών. Δεν μπορώ όμως να μην ευχαριστήσω επώνυμα τους συνεργάτες και φίλους Στάθη Δαμιανάκο, Χαράλαμπο Κασίμη και Μιχάλη Αράπογλου, για ό,τι μου έχουν προσφέρει. Πρέπει ακόμη να ευχαριστήσω το Χαρ. Ματσούκα που

με πολλή φροντίδα επιμελείται τα κείμενά μου και τη φιλόλογο Ασπασία Θεοδοσίου για τη σύνταξη του ευρετηρίου. Τέλος, για μια ακόμη φορά θέλω να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στο δάσκαλό μου Μιχάλη Μερακλή για το συνεχές ενδιαφέρον του.

Γιάννινα 24-3-1994

B. N.

Αντί εισαγωγής

Ο όρος «κοινότητα» εγείρει ορισμένα θεμελιώδη ερωτήματα, ως προς τις έννοιες που μπορεί να προσλάβει, στα οποία πρέπει να απαντήσει κανείς εξ αρχής, προκειμένου να επιχειρήσει μια οποιαδήποτε προσέγγισή του. Κι αυτό διότι δεν είναι απλώς ένας όρος του οποίου η αντιμετώπιση ποικίλλει ανάλογα με το εκάστοτε επιστημονικό και ιστορικό πλαίσιο αλλά, επιπλέον, έχει αποτελέσει και αποτελεί αντικείμενο ιδεολογικής και πολιτικής χρήσης σε διάφορα κοινωνικοπολιτικά πλαίσια.¹ Σήμερα, για παράδειγμα, γίνεται πολύ συχνά λόγος για την «κοινότητα» από ένα ευρύ φάσμα φορέων και κινήσεων. Πολιτικοί κύκλοι, κινήσεις εναλλακτικής ψυχιατρικής, οικολόγοι και οικολογούντες, τροβαδούροι της κοινωνικής διαμαρτυρίας και πολλοί άλλοι χρησιμοποιούν με διάφορους τρόπους ιδεολογικά την κατηγορία «κοινότητα», δίνοντας μάλιστα, ανάλογα με την περίπτωση, και μια ιδιαίτερη συναισθηματική φόρτιση, που εμφανίζεται ευθέως ανάλογη προς το βαθμό αλλοτρίωσης, στην οποία προσφέρεται συχνά ως αντίδοτο.

Η πρώτη κιόλας αυτή διαπίστωση προβάλλει ένα βασικό χαρακτηριστικό της έννοιας «κοινότητα», το οποίο την προσδιορίζει και ετυμολογικά. Το «κοινόν», αυτό που ενώνει ένα σύνολο ανθρώπων, είναι αυτό που προσδιορίζει γενετικά την κοινότητα και που, βέβαια, θεμελιώνει το ιδεολογικό υπόβαθρο αντιπαράθεσης με την πραγματικότητα και την έννοια της «αλλοτρίωσης» («αλλότριο»), η οποία τείνει να καταστεί το κύριο χαρακτηριστικό της σύγχρονης ατομοκεντρικής κοινωνίας.

1. Βλ. Ομάδα διεπιστημονικής συνεργασίας, «Η ελληνική κοινότητα», *Δωδώνη*, παρ. αρ. 50, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1992.

Να δούμε όμως πιο συγκεκριμένα, με ποιον τρόπο χρησιμοποιείται η ιδέα της κοινότητας σε ορισμένα από τα πλαίσια που αναφέρθηκαν πιο πάνω. Στην πολιτική σκηνή η έννοια αυτή αποτέλεσε τη βάση για την ανάπτυξη ενός ρεύματος γνωστού με το όνομα «κοινοτισμός», το οποίο προβάλλει τη σημασία της παραδοσιακής αγροτικής κοινότητας ως προτύπου κοινωνικής συγκρότησης μπρος στην επειλούμενη αποσύνθεση του κοινωνικού ιστού, αποσύνθεση που αποδίδεται στη βαθιά ρήξη των δομών και την αλλοπρόσαλλη μετάβαση σε σύγχρονες μορφές οργάνωσης που γνωρίζουν οι κοινωνικοί σχηματισμοί. Εκτός όμως από το ζήτημα των κοινωνικών και οικονομικών δομών, δίνεται από τους κοινοτιστές ιδιαίτερη έμφαση και στο «ήθος» (ethos) που αντιστοιχεί σ' αυτές, του οποίου ως κύρια χαρακτηριστικά ορίζονται η συλλογικότητα και η κοινωνική αλληλεγγύη. Στην ψυχιατρική χρησιμοποιείται ακριβώς το πλαίσιο των σχέσεων που διέπουν την κοινωνική ζωή μιας μικρής κοινότητας με έντονα τα στοιχεία της κοινωνικής συνοχής και συνεύρεσης, ως πεδίο αποκατάστασης της ψυχικής υγείας, στο μέτρο που τα αίτια της ασθένειας εντοπίζονται στο κοινωνικό περιβάλλον. Εδώ η συλλογική ζωή αντιπαρατίθεται στην απομόνωση του ατόμου και η κοινωνική αποδοχή στην κοινωνική περιθωριοποίηση. Στην οικολογία, βεβαίως, σε κάθε περίπτωση αποτελεί θεμελιακό στοιχείο η έμφαση στην κοινότητα μικρής κλίμακας με μεγάλο βαθμό αυτάρκειας και ισορροπημένη συνύπαρξη με το φυσικό περιβάλλον, κάτι που υποτίθεται ότι ισχύει στην παραδοσιακή κοινωνία. Στην τέχνη, τέλος, είναι ευνόητο να επανέρχεται διαρκώς το αίτημα της αποκατάστασης της συντροφικότητας μέσα στη μοναξιά του σύγχρονου ανθρώπου.

Όλα τα παραπάνω αποδίδουν σε κάποιο βαθμό το «άρωμα» που αναδίνει ο όρος «κοινότητα», όλο εκείνο το σύστημα συνειρμών που έλκει στο άκουσμά του. Κοινωνική συνοχή, αλληλογνωριμία, αλληλεγγύη, συντροφικότητα, συλλογικότητα, αυτάρκεια, κοινωνική και οικολογική ισορροπία κλπ.

Όμως όλα αυτά μπορεί να είναι σε τελική ανάλυση ιδέες και αξίες που απηχούν ιδεολογήματα και μύθους μιας κοινωνίας για ένα θεσμό που θεωρείται κύτταρο ενός εξωραϊσμένου παρελθόντος. Η κοινότητα πάνω απ' όλα είναι μια ιστορική κατηγορία και ως τέτοια πρέπει να αντιμετωπίζεται στα όρια των ιστορικών της προσδιορισμών, του κοινωνικοπολιτικού πλαισίου, του τόπου και του χρόνου

στον οποίο εμφανίζεται και λειτουργεί. Ποια είναι λοιπόν η ιστορική αντικειμενική πραγματικότητα στην οποία αντιστοιχεί;

Κατ' αρχάς, έχοντας υιοθετήσει την άποψη ότι δεν πρόκειται για μια υπεριστορική κατηγορία, πρέπει να δεχτούμε ότι δεν υπάρχει μία κοινότητα. Αν θέλουμε να απομυθοποιήσουμε την έννοια και να κρατήσουμε τον ιστορικό της πυρήνα, δεν έχουμε παρά να τη δούμε και την ίδια αλλά και τις ιδεολογικοποιήσεις της σε μιαν ιστορική προοπτική, που σημαίνει ότι πρέπει να δούμε τις μορφές και το χαρακτήρα που προσλαμβάνει κατά τις διάφορες φάσεις της ιστορικής εξέλιξης.

Από τις εισαγωγικές αυτές παρατηρήσεις φαίνεται πως η ιστορική εξέλιξη, όσον αφορά την κοινότητα, σημαίνει μία πορεία αποσύνθεσης και αποδυνάμωσης. Ιδιαίτερα στο δυτικό κόσμο, οι κοινωνίες αρχίζουν να βιώνουν την απώλεια μιας πραγματικότητας ταυτόχρονα με τα μεγάλα άλματα της τεχνολογικής προόδου, που τις βγάζουν από τις οικονομικές και κοινωνικές καταστάσεις του Μεσαίωνα και σηματοδοτούν την έναρξη μιας νέας εποχής, της βιομηχανικής, που στο επίπεδο της κοινωνικής συγκρότησης έμελλε να επιφέρει βαθιές ανακατατάξεις. Η ανάπτυξη της βιομηχανίας σήμανε κατ' αρχάς τη συγκέντρωση μεγάλων πληθυσμιακών όγκων από τον αγροτικό χώρο στα αναπτυσσόμενα αστικο-βιομηχανικά κέντρα, γεγονός που από μόνο του αποτέλεσε πλήγμα για τον αγροτικό κόσμο γενικά. Η μετακίνηση δεν καταγράφεται απλά ως ένα σημαντικό δημογραφικό γεγονός αλλά, επιπλέον, ως φαινόμενο με σοβαρές συνέπειες για την ίδια την υπόσταση των αγροτικών κοινωνικών σχηματισμών. Ο κοινωνικός ιστός, πάνω στον οποίο στηρίχτηκε η λειτουργία τους για πολλούς αιώνες, αρχίζει να καταρρέει, καθώς αποσυντίθενται τα συστατικά του μέρη. Διασπάται η οικογένεια, που κατά κανόνα έχει διευρυμένη μορφή, ατονούν οι συγγενειακές σχέσεις, παρακμάζει η κοινότητα. Ως συνέπεια αυτού του φαινομένου ακολουθεί μια αύξουσα εξάρτηση του αγροτικού πληθυσμού από τα αστικά κέντρα, όπου βεβαίως συγκεντρώνονται και όλες οι μορφές εξουσίας, πράγμα που οδηγεί τελικά σε πλήρη κοινωνική αποδυνάμωση και πολιτισμική υποταγή.

Πρόκειται για μια μετάβαση με έντονα τα χαρακτηριστικά της ρήξης με το παρελθόν, γεγονός που ανέδειξε και την ιδέα της «προόδου» ως κυρίαρχο στοιχείο των πνευματικών ρευμάτων που αναπτύ-

χθηκαν στη νέα εποχή. Πράγματι, η βιομηχανική επανάσταση με τα κοινωνικοπολιτικά της συνακόλουθα (αστική επανάσταση, κοινοβουλευτική δημοκρατία, έθνος-κράτος κλπ.) προκάλεσε την αίσθηση μιας ανοδικής πορείας της ανθρωπότητας, καθώς αυτή, σε ένα τουλάχιστον τμήμα της, απεγκλωβιζόταν από τα πολυώνυμα δεσμά των μεσαιωνικών θεσμών. Αυτής της αίσθησης και της αντίληψης της προόδου ήταν απόρροια η εξελικτική θεώρηση της ιστορίας, σύμφωνα με την οποία οι κοινωνίες εξελίσσονται κατά ένα γραμμικό τρόπο περνώντας από μια συγκεκριμένη διαδοχή σταδίων, με αποκορύφωμα το σημείο ανάπτυξης των σύγχρονων δυτικών βιομηχανικών κρατών. Με βάση αυτό το σχήμα οι κοινωνίες κατατάσσονται σε μία κλίμακα ανάλογα με το βαθμό της ανάπτυξής τους (όπως αυτή ορίζεται από τη συγκεκριμένη σχολή σκέψης), όπου κάθε επόμενη κατάσταση θεωρείται γραμμική διάδοχος της προηγούμενης, η οποία ιεραρχείται φυσικά ως κατώτερη. Έτσι όλοι οι κοινωνικοί σχηματισμοί εντάσσονται σε μία και μοναδική ανοδική τροχιά (που θεωρείται ότι διανύει το ανθρώπινο είδος συνολικά), η οποία καταλήγει στο σημείο που έχει ως αφετηρία και η συγκεκριμένη ιστορική οπτική. Μιλάμε για μια οπτική που απενίξει το παρελθόν μέσα από το πρίσμα της ανωτερότητας του παρόντος και σ' αυτό το παρελθόν εντάσσονται και οι σύγχρονες κοινωνίες που δεν ακολουθούν το ρυθμό των δυτικών (π.χ. «πρωτόγονες»).

Πάνω σ' αυτή την υπόθεση στηρίχθηκαν και οι προσπάθειες ανασύνθεσης (reconstruction) της ιστορίας, της γένεσης και εξέλιξης διαφόρων κοινωνικών θεσμών και πολιτισμικών φαινομένων. Ανασύνθεση που, καθώς ήταν δύσκολο να γίνει μόνο με τα υπολείμματα, τις επιβιώσεις (survivals), παλαιότερων εποχών στις ίδιες τις δυτικές κοινωνίες, οδήγησε και στη μελέτη «άλλων κοινωνιών»: αυτές οι τελευταίες, καθώς ταυτιζόνταν με την πρώιμη φάση μιας και της αυτής ιστορικής εξέλιξης, έδιναν τα απαραίτητα στοιχεία για τη συμπλήρωση των κενών που παρουσιάζονταν στην αναζήτηση μιας συνέχειας. Με άλλα λόγια, αυτές οι «άλλες» κοινωνίες χρησιμοποιούνταν ως παραδείγματα προηγούμενων φάσεων της ιστορίας των δυτικών κοινωνιών, κάτι που «νομιμοποιούσε» η γραμμική αντίληψη του ιστορικού γίγνεσθαι.²

2. Βλ. ενδεικτικά I. M. Lewis, *Social anthropology in perspective*, Penguin, 1976.

Ο αποικιοκρατικός επεκτατισμός, που αναπτύχθηκε παράλληλα με τη βιομηχανική επανάσταση, άνοιξε ένα τεράστιο πεδίο έρευνας γύρω από τα ζητήματα της καταγωγής και εξέλιξης των κοινωνικών θεσμών και φαινομένων. Αρχικά ιεραπόστολοι και διοικητικοί υπάλληλοι και στη συνέχεια ειδικοί επιστήμονες προβαίνουν σε εμπειρικές καταγραφές ηθών, εθίμων και θεσμών των «πρωτόγονων» κοινωνιών που «ανακάλυπταν», συγκροτώντας ένα σημαντικό εθνογραφικό υλικό, χρήσιμο για τις αναζητήσεις που περιγράψαμε πιο πάνω.

Γόνος αυτής της εξέλιξης είναι και η επιστήμη της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας ή Εθνολογίας, η οποία αξιοποιεί τα εθνογραφικά δεδομένα των εμπειρικών ερευνών. Αυτές τις εμπειρικές έρευνες αναλαμβάνει στη συνέχεια να εκπονει η ίδια, καθιστώντας την εθνογραφία μεθοδολογικό εργαλείο και μέσο καταγραφής και συγκέντρωσης υλικού.

Ωστόσο, η ίδια η ανάπτυξη της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, από τα πρώτα της κιόλας βήματα, έρχεται να αναιρέσει το ιδεολογικό υπόβαθρο του εξελικτισμού και να αμφισβητήσει επίσης τα πολιτικά θεμέλια της ενσωμάτωσης και του «εκπολιτισμού» των «πρωτόγονων» λαών. Οι πρωτοπόροι της επιστήμης αυτής, που αναλαμβάνουν οι ίδιοι να κάνουν επιτόπια έρευνα (fieldwork), νωρίς αμφισβητούν τον ιστορικισμό και τον αναγωγισμό της κυρίαρχης τότε στη Δύση ιδεολογίας και επιδίδονται σε μια προσπάθεια ένταξης, συμβίωσης, επικοινωνίας και απροκατάληπτης κατανόησης των «πρωτόγονων», διαμορφώνοντας έτσι μια νέα σχολή σκέψης, ένα καινούργιο ιδεολογικό ρεύμα.

Τα βασικά χαρακτηριστικά αυτής της σχολής, που είναι γνωστή με τον όρο «λειτουργισμός» (functionalism) και αργότερα «δομολειτουργισμός» (structural-functionalism), είναι η ρήξη με την ιστορία κάθε μορφής και κατά συνέπεια, η εξάλειψη από το εννοιολογικό της πεδίο όρων όπως «καταγωγή», «συνέχεια», «επιβίωση» κλπ., που κυριαρχούσαν μέχρι τότε, και η έμφαση στη συγχρονία και τη σε βάθος μελέτη κοινωνιών μικρής κλίμακας, με στόχο την κατανόηση των μηχανισμών και των «κρυφών νόμων» που διέπουν τη λειτουργία τους. Με λίγα λόγια, ο νέος τύπος κοινωνικού ανθρωπολόγου, εγκαταλείποντας τις ιστορικογεωγραφικές προσεγγίσεις μεγάλης κλίμακας, επιζητεί τη βίωση, καταγραφή και ερμηνεία μικρών κοινωνικών οντο-

τήτων σ' ένα χρόνο μηδέν, κάτι που προϋποθέτει φυσικά την εγκατάσταση και ένταξή του σ' αυτές για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα.

Αυτός ο νέος προσανατολισμός, με τις ανάλογες μεθόδους, αναδεικνύει νέες έννοιες-κλειδιά, οι οποίες πρόκειται να κυριαρχήσουν σ' αυτόν το χώρο, αλλά και να επεκταθούν και σε άλλους συγγενείς επιστημονικούς κλάδους. Έννοιες όπως «κοινωνικός οργανισμός», «κανόνες», «λειτουργίες», «σχέσεις» κλπ., αποτελούν καινούργιες κατακτήσεις και διαμορφώνουν ένα νέο πλαίσιο μελέτης των κοινωνικών φαινομένων, όπου το νόημα αναζητείται στη λειτουργία ενός συστήματος και όχι στην καταγωγή. Είναι ακριβώς αυτή η στροφή που προβάλλει τις μικρές κοινωνικές οντότητες ως οργανισμούς ή συστήματα με αξιοσημείωτο βαθμό αυτάρκειας, εσωτερικής συνοχής, αρμονικής ύπαρξης και αυτορρύθμισης των εσωτερικών σχέσεων και λειτουργιών. Αυτές οι μικρές οντότητες συνιστούν και τις μονάδες μελέτης. Τέτοια μονάδα είναι και η κοινότητα, που με ποικίλες παραλλαγές καταξιώνεται ως βασικός τύπος κοινωνικής συγκρότησης, δίνοντας έτσι και το στίγμα της στις ανθρωπολογικές μελέτες.

Η πορεία βεβαίως μέχρι την ολοκλήρωση ενός σχήματος μελέτης της κοινότητας υπήρξε μακρά. Εμείς θα προχωρήσουμε λίγο στο χρόνο, για να δούμε από «πρώτο χέρι» πώς θέτει τις βάσεις για την ανάπτυξη του θέματος «κοινότητα» ένας ανθρωπολόγος που ανήκει στην αμερικάνικη παράδοση της Ανθρωπολογίας αλλά χρησιμοποιεί το δομολειτουργισμό και το όνομά του παραπέμπει συνειρμικά στη «μικρή κοινότητα». «The little community», λοιπόν, είναι και ο τίτλος του έργου που καθιέρωσε τον Robert Redfield ως κλασικό μελετητή της κοινότητας. Γράφει ο Redfield:

Η μικρή κοινότητα υπήρξε κυρίαρχη μορφή της ανθρώπινης συμβίωσης στην ιστορία της ανθρωπότητας. Η πόλη έχει ηλικία λίγων χιλιάδων ετών, και ενώ απομονωμένοι εστιακοί σχηματισμοί εμφανίσθηκαν σε πρώιμες εποχές, δεν ήταν, πιθανόν, πριν την ίδρυση του Νέου Κόσμου που αυτές έκαναν «την πρώτη τους εμφάνιση σε μια μεγάλη κλίμακα». Για τον Tocqueville, το χωριό ή η κωμόπολη ήταν «ο μόνος σχηματισμός... τόσο τέλεια φυσικός, ώστε φαίνεται να δημιουργείται οπουδήποτε συγκεντρώνεται ένας αριθμός ανθρώπων». Κατά μία εκτίμηση, σήμερα τα τρία τέταρτα του ανθρώπινου είδους ζουν ακόμα σε χωριά· και σ' αυτά τα χωριά πρέπει να προστεθούν οι σχετικά λίγοι που ζουν ακόμα σε νομαδικές ομάδες ή άλλους ασταθείς μικρούς σχηματισμούς.

Κατά την ανάπτυξη της συστηματικής έρευνας της ανθρώπινης ζωής, η μικρή κοινότητα κατέληξε να προσφέρει μία κοινώς αναγνωρισμένη μονάδα μελέτης. Οι ανθρωπολόγοι έχουν κάνει το μεγαλύτερο μέρος της επιτόπιας έρευνας σε μικρές κοινότητες, και δεν είναι μικρό το μέρος της εμπειρικής κοινωνιολογίας που προέρχεται από την έρευνα χωριών, μικρών πόλεων και αστικών γειτονιών. Σε πολλά μέρη του κόσμου οι μελέτες μικρών κοινοτήτων έχουν γίνει τόσο πολυάριθμες, ώστε ομάδες τοπικών μελετών να έχουν αποτελέσει αντικείμενο κριτικών παρουσιάσεων: κάτι τέτοιο έχει γίνει για τις κοινοτικές μελέτες στο Μεξικό, την Κίνα, την Ιαπωνία και την Ινδία.

Τι εννοούμε όμως ειδικότερα με τον όρο μικρή κοινότητα; Προτείνω, πρώτον, το χαρακτηριστικό της διακριτότητας (*distinctiveness*): πού η κοινότητα αρχίζει και πού τελειώνει είναι εμφανές. Η διακριτότητα είναι εμφανής σ' έναν εξωτερικό παρατηρητή και εκφράζεται στη συλλογική συνείδηση των μελών της κοινότητας.

Δεύτερον, η κοινότητα με την οποία ασχολούμαστε εδώ είναι μικρή, τόσο μικρή, ώστε, είτε αυτή η ίδια είναι η μονάδα προσωπικής παρατήρησης ή αλλιώς, αν είναι κάπως μεγαλύτερη αλλά πάντως ομοιογενής, παρέχει σε ένα μέρος της μια μονάδα προσωπικής παρατήρησης πλήρως αντιπροσωπευτική του όλου. Μια συμπαγής κοινότητα τεσσάρων χιλιάδων κατοίκων στην Ινδιάνικη Λατινική Αμερική μπορεί να μελετηθεί μέσω άμεσης προσωπικής γνωριμίας με ένα τμήμα της.

Τρίτον, η κοινότητα για την οποία μιλάμε είναι ομοιογενής. Δραστηριότητες και νοοτροπίες είναι όμοιες για όλα τα άτομα ανάλογα με το φύλο και την ηλικία· και η καριέρα της μιας γενιάς επαναλαμβάνει εκείνη της προηγούμενης. Αν γίνει έτσι κατανοητό, το ομοιογενές είναι ισοδύναμο εκείνου που «αλλάζει αργά».

Ως τέταρτο θεμελιώδες χαρακτηριστικό μπορεί να θεωρηθεί το γεγονός ότι η κοινότητα την οποία έχουμε κατά νου είναι αυτόνομη και παρέχει τα απαραίτητα για όλες ή τις περισσότερες δραστηριότητες και ανάγκες των μελών της. Η μικρή κοινότητα είναι μια από-την-κούνια-στον-τάφο ρύθμιση. Μια λέσχη (*club*), μια κλίκα (*clique*), ακόμα και μια οικογένεια είναι κάτι επιμέρους ή αποσπασματικό σε σχέση με την ενιαία μικρή κοινότητα...³

Κάπως έτσι διαμορφώνεται το πλαίσιο μελέτης της κοινότητας

3. R. Redfield, *The little community and peasant society and culture*, Chicago & London: The Univ. of Chicago Press – Midway Reprint, 1989 (α' έκδ. 1960), σσ. 3-4.

στην Κοινωνική Ανθρωπολογία και βεβαίως συν τω χρόνω αναπροσαρμόζεται σύμφωνα με τις ιστορικές εξελίξεις. Η μελέτη της «πρωτόγονης» κοινότητας χαρακτηρίζεται από μια υπόθεση απουσίας της ιστορίας, στην οποία υπόθεση στηρίζεται και η στατική προσέγγιση. Ο κοινωνικός αυτός σχηματισμός αντιμετωπίζεται γενικά ως «οργανισμός», με την έννοια που δίνει στον όρο η φυσιολογία, γεγονός που, εκτός των άλλων, απηχεί και τις επιδράσεις των θετικών επιστημών και ιδίως της Βιολογίας. Εκλαμβάνεται, με λίγα λόγια, ως ένα αυτοδύναμο, άταρκες και αυτορρυθμιζόμενο «σύστημα» χωρίς ιστορική δυναμική, και ως τέτοιο θεωρείται ότι μπορεί να μελετηθεί συγχρονικά και να προσδιοριστούν οι κανόνες λειτουργίας και αναπαραγωγής του χωρίς την ανάγκη της διαχρονίας.

Αυτή η υπόθεση της απουσίας της ιστορίας συνιστά ασφαλώς μια εθνοκεντρική πλάνη της συγκεκριμένης σχολής σκέψης, κατά την οποία η ιστορία ταυτίζεται με την κοινωνική εξέλιξη και αλλαγή και προϋποθέτει την ύπαρξη γραφής. Σήμερα αυτή η άποψη θεωρείται ξεπερασμένη και είναι γενικώς αποδεκτό ότι δεν υπάρχει κοινωνία χωρίς ιστορία, απλώς αυτή εμφανίζεται με διαφορετικές μορφές και βιώνεται με διαφορετικούς τρόπους. Η αίσθηση της στατικότητας και της κοινωνικής αδράνειας δεν θεωρείται πια ένδειξη απουσίας της ιστορίας, διότι απλούστατα και οι κοινωνίες με αυτά τα χαρακτηριστικά έχουν τη δική τους ιστορία, η οποία είναι ενσωματωμένη στους μύθους, τις παραδόσεις, τα σημάδια του τόπου, στο σύνολο γενικά του πολιτισμού τους.

Παρόλα αυτά, όσον αφορά τις «πρωτόγονες» κοινωνίες, είναι αλήθεια ότι η κοινωνική σταθερότητα που διέπει τις λειτουργίες τους παρέχει αρκετές εγγυήσεις για την εγκυρότητα συγχρονικών α-ιστορικών προσεγγίσεων. Το πρόβλημα εκδηλώνεται, όταν, με την ενσωμάτωσή τους στο παγκόσμιο σύστημα μέσω των αποικιοκρατικών μηχανισμών, αρχίζουν να χάνουν τα στοιχεία που καθόριζαν την υπόστασή τους και να γνωρίζουν καταστάσεις κοινωνικών ανατροπών, συχνά βιαίων, οι οποίες καθιστούν από μόνες τους αναγκαία την εισαγωγή της ιστορικής διάστασης. Σ' αυτήν ακριβώς την εξέλιξη οφείλεται και η μεγάλη κρίση που γνώρισε η Κοινωνική Ανθρωπολογία, καθώς η ίδια διαδικασία που τη γέννησε ως επιστήμη στη συνέχεια υπέσκαψε τα θεμέλιά της, συρρικνώνοντας το πεδίο μελέτης από τη μια, κι από την άλλη δημιουργώντας σοβαρά επιστημολογικά και ιδε-

ολογικά ρήγματα στην υπόστασή της. Οι «πρωτόγονες» κοινωνίες εξαφανίζονται ή μετατρέπονται σε «αγροτικές» (peasant), με αποτέλεσμα η επιστήμη που τις μελετούσε να αναπροσαρμόζεται με διάφορους τρόπους, συν τω χρόνω επεκτείνοντας το πεδίο δράσης της στον αγροτικό κόσμο όχι μόνο του γεωγραφικού χώρου που κατά παράδοσιν της ανήκε, αλλά και στις ίδιες τις χώρες καταγωγής της.⁴ Έτσι το «αγροτικό φαινόμενο» καθίσταται το νέο πεδίο έρευνας κι αυτό που ουσιαστικά φέρνει τους ανθρωπολόγους πίσω, πρώτα στην περιφέρεια και στη συνέχεια στην ίδια την καρδιά της Ευρώπης.

Η ενσωμάτωση των «πρωτόγονων» κοινωνιών στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα σήμανε, όπως είπαμε, την απαρχή της «αγροτοποίησης» τους, με την έννοια ότι αρχίζουν να αποκτούν τα χαρακτηριστικά εκείνα που προσδιορίζουν την «αγροτικότητα» μιας κοινωνίας. Αυτά τα χαρακτηριστικά αφορούν κυρίως τις δομικές σχέσεις και συναρθρώσεις και όχι κάποια τεχνικά γνωρίσματα. Εφόσον μια κοινωνία χαρακτηρίζεται κατ' αρχάς από την πρωτογενή παραγωγή, τα δομικά γνωρίσματα που την κατατάσσουν στην κατηγορία «αγροτική» (peasant) έχουν να κάνουν με την ένταξή της σ' ένα ευρύτερο σύνολο, με την υπαγωγή της σε μια κεντρική εξουσία και την εξάρτησή της από κεντρικούς μηχανισμούς οικονομικής λειτουργίας. Μιλάμε, κατά κανόνα, για μικρές τοπικές κοινότητες παραγωγών του πρωτογενούς κυρίως τομέα, οι οποίες λειτουργούν στο πλαίσιο ενός ευρύτερου πολιτειακού σχηματισμού, συνήθως ενός έθνους-κράτους, και χαρακτηρίζονται από την εξάρτησή τους από τους κεντρικούς μηχανισμούς αυτού του σχηματισμού όσον αφορά τις διάφορες λειτουργίες τους. Οι όροι υπαγωγής στα ευρύτερα αυτά σύνολα είναι καθοριστικοί για την εξέλιξή τους και επιβάλλονται συνήθως από τις κεντρικές εξουσίες σύμφωνα με τους εκάστοτε προσανατολισμούς των κρατών.

Η κατηγορία, λοιπόν, «peasant» τείνει τις τελευταίες δεκαετίες να κατακτά διαρκώς έδαφος σε βάρος της κατηγορίας «primitive». Οι «αγρότες» (peasants) αναδεικνύονται σε μια ιδιαίτερη ιστορική ο-

4. Βλ. Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, «Η Ανθρωπολογία σε κρίση», *Ο Πολίτης*, 30-31(1979), σσ. 20-35 και 31-36 αντίστοιχα, και ενδεικτικά από την ξένη βιβλιογραφία T. Asad (ed.), *Anthropology and the colonial encounter*, London: Ithaca, 1973.

ντότητα, που παρά τις κατά τόπους διαφορές, διακρίνεται για κάποια οικουμενικά χαρακτηριστικά και τοποθετείται συνήθως σ' ένα ενδιαμέσο στάδιο στην εξελικτική κλίμακα, δηλαδή μεταξύ της «πρωτόγονης» και της σύγχρονης κοινωνίας. Μιλάμε εδώ βεβαίως για μια γραμμική αντίληψη της ιστορικής εξέλιξης, η οποία, ωστόσο, έστω και μ' αυτό τον τρόπο, θέτει το ζήτημα της μετάβασης που υπό άλλες επιστημολογικές προϋποθέσεις θα μπορούσε να βοηθήσει στην κατανόηση των θεμελιωδών γνωρισμάτων του αγροτικού φαινομένου.⁵

Με βάση, επίσης, αυτή τη γραμμική λογική αναπτύχθηκε και το διχοτομικό σχήμα του «αγροτο-αστικού συνεχούς» (rural-urban continuum), στο οποίο οι κοινωνίες κατατάσσονται σ' ένα γραμμικό συνεχές, σε μια γραμμική κλίμακα, στα δύο άκρα της οποίας τοποθετούνται από τη μια ένας ιδεατός τύπος αγροτικής κι από την άλλη ένας ιδεατός τύπος αστικής κοινωνίας. Τα δύο αυτά άκρα νοούνται βεβαίως ως διαμετρικά αντίθετοι τύποι κοινωνικών συστημάτων.

Για το «αγροτο-αστικό συνεχές» που κυριάρχησε ως μοντέλο ανάλυσης στην Αγροτική Κοινωνιολογία μέχρι τη δεκαετία του '60, οπότε και αμφισβητήθηκε, έχει γίνει αρκετός λόγος. Παρά την απόρριψή του όμως δεν έχει ακόμα βρεθεί ένα άλλο ευρέως αποδεκτό θεωρητικό πλαίσιο για τη μελέτη των σύγχρονων αγροτο-αστικών σχέσεων, χωρίς την κατανόηση των οποίων είναι αδιανόητη και η προσέγγιση του αγροτικού φαινομένου, όπως αυτό παρουσιάζεται στο σύγχρονο κόσμο.

Να δούμε όμως σε γενικές γραμμές πώς καθιερώθηκε και εφαρμόστηκε το παραπάνω σχήμα, που είναι γνωστό και με τον όρο «folk-urban continuum», διότι θα βοηθήσει στην κατανόηση των προβλημάτων της μελέτης του αγροτικού κόσμου διαχρονικά. Κατ' αρχάς, πρέπει να τονισθεί, ότι το σχήμα αυτό βασίστηκε στη θεωρία του Tönnies γύρω από τη διχοτομία *gemeinschaft* – *gesellschaft* (κοινότητα – κοινωνία), ή καλύτερα, σε μια σχηματοποίηση αυτής της θεωρίας, με παράλληλη παρερμηνεία της ουσίας του επιχειρήματος του Tönnies.⁶ Ενώ δηλαδή ο Tönnies παρουσίασε θέματα προς ανάλυση,

5. Βλ. γενικά George Dalton, «Peasants in Anthropology and History», *Current Anthropology* 13, αρ. 3-4, 1972.

6. F. Tönnies, *Community and society*, New York: Harper & Row, 1955 (α' έκδ. 1887), μεταφρασμένο και στα ελληνικά: *Κοινότητα και κοινωνία*, Αναγνωστίδης.

θεωρητικές κατηγορίες, ιδεότυπους θα μπορούσαμε να πούμε, αυτά ταυτίστηκαν από τους αγροτο-κοινωνιολόγους με συγκεκριμένα και πραγματικά κοινωνικά συστήματα, καθώς αυτοί παρασύρθηκαν σε μεγάλο βαθμό από την προσπάθειά του να συνδέσει την πρώτη έννοια (*gemeinschaft*) με τον αγροτικό χώρο και τη δεύτερη (*gesellschaft*) με τον αστικό. Αυτή η σύνδεση, ωστόσο, δεν είχε νοηθεί από τον ίδιο ως μια απόλυτη ταύτιση σ' ένα διχοτομικό δίπολο, αλλά ως μια προσπάθεια εφαρμογής μιας αντιστοιχίας των γνωρισμάτων των δύο ιδεοτύπων με συγκεκριμένες μορφές κοινωνικής οργάνωσης, στο επίπεδο των σχέσεων κυρίως και στο πλαίσιο μιας ανοιχτής λογικής που επιτρέπει την παρουσία γνωρισμάτων του ενός στο χώρο που κατ' εξοχήν αντιστοιχεί στον άλλο ιδεότυπο.

Τους δύο πόλους λοιπόν του γραμμικού σχήματος συνιστούν, σύμφωνα μ' αυτή τη θεώρηση, από τη μια το αγροτικό που ταυτίζεται με την «κοινότητα» κι από την άλλη το αστικό που ταυτίζεται με την «κοινωνία». Ο ίδιος ο Tönnies προσδιόρισε τα χαρακτηριστικά των δύο αυτών τύπων κοινωνικών σχέσεων ως εξής: Η κοινότητα βασίζεται σε στενές ανθρώπινες σχέσεις, που αναπτύσσονται μέσω της συγγένειας, μεταξύ ατόμων που συνδέονται με έναν τόπο μέσω της συγκατοίκησης και που συνεργάζονται και δραστηριοποιούνται σε μόνιμη βάση για το κοινό καλό. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων που ορίζουν την κοινότητα, η κοινωνική θέση κληρονομείται, οι ρόλοι είναι καθορισμένοι και σταθεροί, ο πολιτισμός ομοιογενής και οι άνθρωποι δεμένοι εφ' όρου ζωής με τον τόπο τους και το κοινωνικό σύνολο, μέσω μιας έντονης αμοιβαιότητας στο υλικό και το συναισθηματικό επίπεδο και της μέθεξης σ' ένα κοινό σύστημα αξιών. Διαμετρικά αντίθετος προς αυτό τον τύπο θεωρείται αυτό που ο Tönnies ονόμασε *gesellschaft* και αποδίδεται συνήθως με τον όρο «κοινωνία» και συνδέεται με τη βιομηχανική ανάπτυξη και την εμφάνιση των μεγάλων αστικών κέντρων. Εδώ οι άνθρωποι δεν λειτουργούν σε μια σφιχτή ενότητα, ούτε συνδέονται με ένα ενιαίο σύστημα αξιών που θα διασφάλιζε εκτός των άλλων και μια συλλογικότητα, αλλά, αντίθετα, κυριαρχεί ο ατομικισμός, ο ανταγωνισμός, οι απρόσωπες σχέσεις και γενικά η ανάδειξη του ατομικού παράγοντα σε βάρος του συλλογικού, η επίτευξη σε αντιδιαστολή με την απονομή κοινωνικού status, η ρευστότητα, η αλλαγή σε αντίθεση με την αδράνεια.